

STAROGRADSKO POLJE KAO KULTIVIRANI POLJOPRIVREDNI KRAJOLIK KROZ POVIJEST

Ovaj rad je pokušaj rekonstrukcije kulturnog krajolika Starogradskog polja kroz povijest, razmatrajući njegov biljni pokrov i poljoprivredne kulture. Dok se za antiku koriste arheološki podaci i paleobotanička analiza, rekonstrukcija srednjovjekovnog i novovjekovnog pejzaža temelji se ne analizi pisanih izvora. Karakteristične mediteranske kulture, tzv. mediteranska trijada - loza, maslina i žito - pojavljuju se kroz povijest u različitim omjerima i tako oblikuju karakterističan poljoprivredni krajolik, koji se mijenja u skladu s promjenom gospodarskih i društvenih okolnosti.

Ključne riječi: Starogradsko polje, kulturni krajolik, Faros, antika, paleobotanika, Hvarski statut, srednji vijek, novi vijek, vinova loza, maslina, žito

Uvod

Namjera je ovog rada rekonstruirati krajolik Starogradskog polja kroz povijest, promatrajući prije svega njegov biljni pokrov i poljoprivredne kulture koje su rasle u polju.

Većina dosadašnjih istraživanja bavila se kamenim strukturama u polju, koje su relativno trajne i zbog kojih je polje prepoznato kao rijetko sačuvan zapis o podjeli zemljišta među grčkim kolonistima u 4. st. prije Krista. Kamene strukture sačuvale su podatke i o mijenama polja od prapovijesti do nedavno.

S druge strane, biljke koje su na polju rasle i zbog kojih je nastala ta ustrajna ljudska graditeljska djelatnost u kamenu, kratkotrajne su. Kultivirane biljke, a takve su bile pretežno u krajoliku koji je nastao ljudskim radom i zbog opstanka ljudi, ovisе o načinima uzgoja i životnim potrebama ljudi koji ih sade i održavaju. Krajolik se mijenjao onako kako su se mijenjale potrebe onih koji su u njemu živjeli. Rekonstruirati ga znači pokušati utvrditi kroz razna povijesna razdoblja mijene u potrebama ljudi u tom prostoru. Povijest krajolika može se ispisati i kao povijest ekonomskih odnosa u prostoru. Robovlasnički sustav antike, feudalni i postfeudalni veleposjedi, ekstenzivna ekonomija ranog i nerazvijenog kapitalizma

i kolektivistička i planska ekonomija socijalizma utjecali su, svaki na svoj način, na ovaj krajolik. Velike, geometrijski pravilno podijeljene grčke i rimske parcele odraz su jednog društvenog sustava, kao što su to i veleposjedi prvog rodovskog, slavenskog plemstva u srednjem vijeku. Usitnjavanja posjeda nastaju slabljenjem feudalizma, na Hvaru možda već prije 16. stoljeća. Kolonatski odnosi na Hvaru određuju život težaka na zemlji, kao i način njene obrade i njezin izgled. Građanski sloj, pučani, već se od 16. st. bogate trgovinom i pomorstvom, a višak kapitala ulažu u zemlju i tako je oblikuju. Zadružni projekti socijalizma 50ih godina 20. st. snažno utječu na krajolik, od izgradnje vinarija do sadnje posebnih, jako rodnih sorti vinove loze i podizanja loze na stupove. Konjunktura pojedinih poljoprivrednih kultura u raznim razdobljima, odnosno pogodnost pojedinih poljoprivrednih proizvoda za trgovinu (jer otok je oduvijek otvoreni prostor komunikacije i trgovine) utječe na izgled krajolika. Osnovne poljoprivredne kulture, tipične za Mediteran, ovdje su vjerojatno oduvijek prisutne. Vinova loza, masline i žito uzgajaju se od antike. Ali količine koje se proizvode i kojima se trguje mijenjaju se kroz povijest. S tim promjenama mijenja se i krajolik Starogradskog polja, jer je ono od 4. st. prije Krista prije svega kultivirani, poljoprivredni krajolik. Ovaj rad je mogući model za rekonstrukciju tog krajolika kroz povijesne mijene.

Antika

Iz prapovijesti nema pisanih izvora, a antički izvori ništa ne govore o izgledu ovoga prostora. Diodor Sicilski piše kako su kolonisti s Parosa osnovali grad Faros 385./384. god. pr. Krista, te o političkim i vojnim okolnostima u kojima se to događalo.¹ Rimski povjesničar iz 2. st. prije Krista, Polibije iz Megalopolisa, opisuje događaje oko rimskog zauzeća Farosa i pobjede nad Demetrijom Farskim 219. g. pr. Krista, i u tom kontekstu spominje *šumovitu uvalu*² u kojoj se iskrcala rimska vojska. Mnogi su arheolozi pokušavali rekonstruirati topografiju ove antičke bitke za Faros, i većina ovu uvalu locira na sjevernoj strani Starogradskog polja. Moguće je zamisliti da je u spomenutom periodu sjeverna strana do mora, kao i danas, bila obrasla gustom šumom.

Neki arheolozi su ipak pokušavali ocrtati krajolik. Marin Zaninović je na temelju arheoloških nalaza i analogija iz okolnog antičkog svijeta, prije svega Isse/Visa, zaključio da je Faros morao proizvoditi vino (jer je kovao novac s likom Dionisa i kantarosom, jer se u Farosu nalaze velike količine amfora, itd.). On ide i dalje u pretpostavkama pa tvrdi da su već Iliri sadili lozu u polju.³

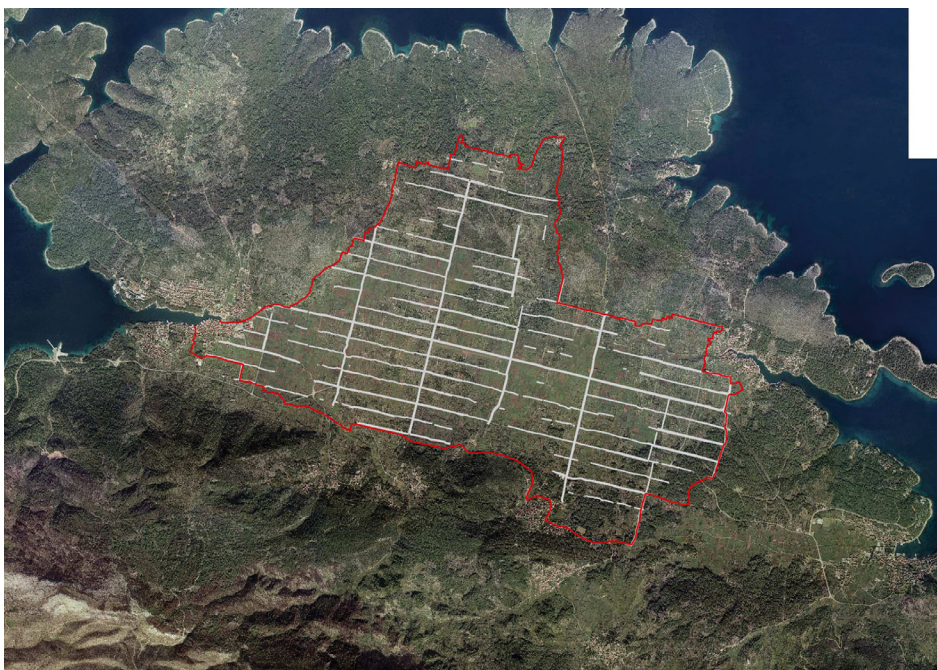
¹ Diodor, Bibl. hist. XV, 13 i 14.

² Polibije, Hist. III, 18-19.

³ *Kada su se Grci i farski Iliri sukobili zbog plodne farske otočke ravnice, u koju su Grci bili ušli početkom 4. st. pr. Krista, nisu se sukobili tek tako, već zbog vrlo stvarnih suprotnih interesa između domorodaca i došljaka. Teško je vjerovati da su domoroci, koji su stanovali na gradinama duž južnoga ruba ovoga plodnoga polja (Dol, Vrbanj, Jelsa), na njemu napasali samo ovce i uzgajali šumu. Imali su oni tu, čvrsto sam uvjeren, i svoje lijepe vinograde.* - Marin Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 391.

„More vinograda“, fotografija Vanja Žanko, 1949.

Polje parcelacija, ortofoto snimak Starogradskog polja s granicom zaštite i vidljivim ostacima grčke parcelacije

Branko Kirigin na temelju arheoloških podataka (novac Farosa s grozdom i kantarosom, lokalna proizvodnja amfora, nalaz amfora iz Farosa u Ošanićima kod Stoca, ostaci tijesaka za masline i grožđe na rimskim lokalitetima u polju, nalaz velikog broja ulomaka pitosa-posuda za čuvanje žita po polju, itd.), zatim novih saznanja o ekonomiji grčkog svijeta i vrlo složenih izračuna, dolazi do zaključka da su uzgoj žita i maslina omogućavali život grčke zajednice, da se vinom trgovalo, ali da *također, nema sumnje da su pored žitarica, vinograda, maslinika i smokava Farani imali možda i rogače i bajame, a da su u svojim vrtovima sadili kapulu, luk, poriluk, selen, repu, artičoke, kupus, salate, krastavce, a od voća još i šipak, jabuke i kruške; povrće i voće koje je općenito tada bilo poznato na Sredozemlju.*⁴

Prvo i jedino do sada paleobotaničko istraživanje napravljeno u Starogradskom polju obavio je 2002. godine dr. Andrew Cox s College of Humanities, Department of Classics, Sveučilišta u Arizoni, USA. Iz uzoraka zemlje iz arheoloških slojeva u Remete vrtu u Starome Gradu napravio je analizu distribucije peludi u predgrčkom i rimskom nivou. Rezultate te analize ovdje prvi put objavljujemo.

Dr. Cox navodi da *ovi preliminarni uzorci otkrivaju brojne stvari o antičkom Hvaru. Prvo, ako je sakupljeni pelud iz naznačenog vremena, agrikultura je bila vrlo intenzivna prije rimske okupacije, posebno u predgrčkom nivou, te je s vremenom opadala. Ova se tvrdnja temelji na smanjenju broja peludnih zrnaca Olea sp. između predgrčkog i rimskog nivoa. Drugo, čini se da je došlo do smanjenja sveukupnog šumskog pokrova do vremena rimske naseobine. Takva se tvrdnja može iznijeti na temelju sveopćeg opadanja šumskih vrsta peludi u uzorcima prikupljenim ovoga ljeta, kao što je vrsta Pinus sp., između predgrčkog i rimskog nivoa. Na kraju, uzimajući u obzir koncentraciju ugljeniziranih zrnaca u predgrčkom nivou, čini se da se dogodila neka vrsta požara tijekom taloženja predgrčke peludi. Unatoč prisustvu ugljena u peludnom zapisu, izvor ovih zrnaca je nepoznat. Jesu li požar uzrokovali Grci prilikom osnivanja faroske kolonije? Sve u svemu, prikupljanje više uzoraka i njihova analiza stvorilo bi kompletnu sliku vegetacije, bilo prirodne bilo agrikulturalne, tijekom razvoja drevnih nalazišta u Starome Gradu.*⁵

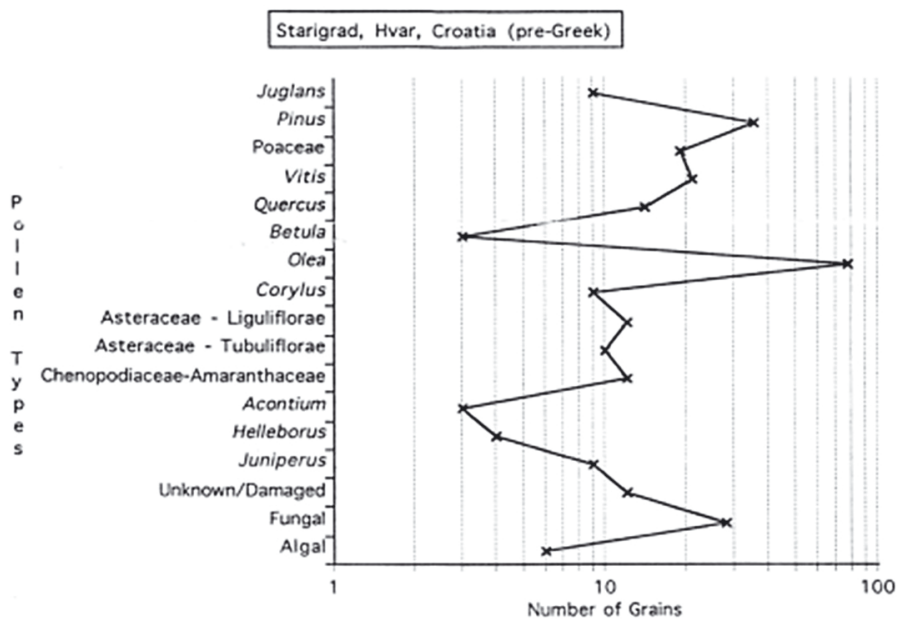
---

⁴ Branko Kirigin, Faros, parska naseobina, Prilog proučavanju grčke civilizacije u Dalmaciji, *Poseban otisak Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 96, Split, 2004., 133.

⁵ Pismo s rezultatima analize nalazi se u arhivi Muzeja Staroga Grada. Prijevod: Andrea Devlahović.

Slijede preliminarnе analize:

Ovo je preliminarna analiza peludnih/ugljenih mikroostataka iz predgrčkog nivoa, s otprilike 24 cm dubine, sa iskopavanja na rubu antičkih gradskih zidina u Starome Gradu, Hvar, Hrvatska.

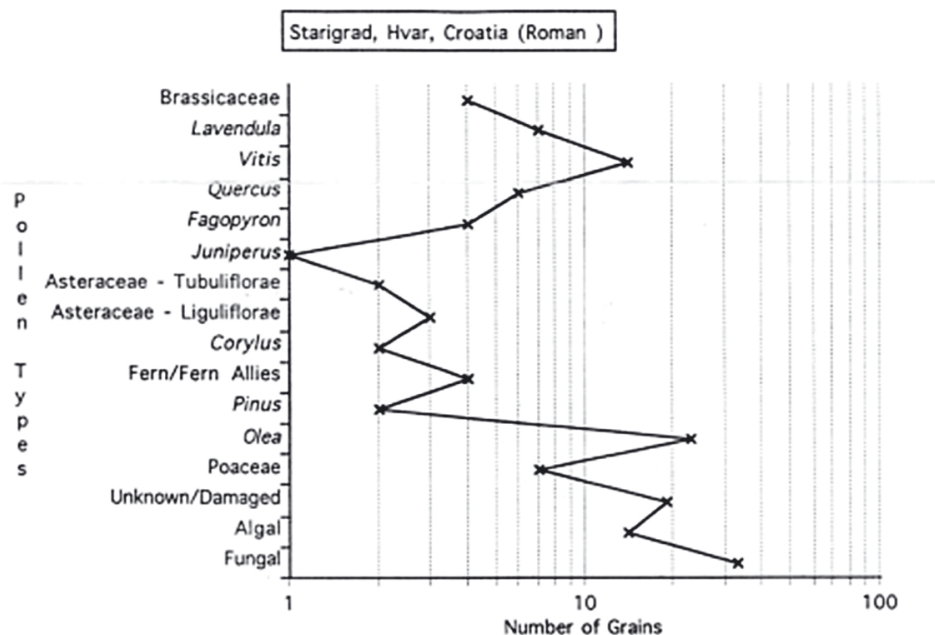

[*Lycopodium* obilježivača] = 13,991 spora/cm³

[Ugljen] = 421 zrnca/20 spora *Lycopodium*. Dobiva se [Ugljen] = 292827 zrnaca/cm³

Ova velika koncentracija ugljena upućuje na prisutnost vatre istovremeno s taloženjem peludi.

Ovo je preliminarna analiza peludnih/ugljenih mikroostataka iz rimskog nivoa, s otprilike 6 cm dubine, sa iskopavanja na rubu antičkih gradskih zidina u Starome Gradu, Hvar, Hrvatska.

Po ovoj preliminarnoj analizi, koju ipak treba uzeti s rezervom jer je uzoraka bilo malo i nisu uzeti u kontroliranim uvjetima, čini se da je glavna poljoprivredna kultura i općenito najbrojnija botanička vrsta u polju bila maslina (*Olea*), poslije nje bor (*Pinus*), na trećem mjestu vinova loza (*Vitis*), na četvrtom hrast (*Quercus*). Također se u tome sloju (predgrčkom/grčkom) nalazi pelud nekih stablašica i grmova kojih danas nema ili su vrlo rijetke na otoku, poput breze (*Betula*), lješnjaka (*Corylus*) ili oraha (*Juglans*). Uočljivo je da u tzv. predgrčkom uzorku nije pronađen pelud žitarica, dok se u tzv. rimskom sloju nalazi pelud kupusnjača i heljde (*Brassicaceae* i *Fagopyron*). U budućnosti bi vrijedilo nastaviti ovakva istraživanja.

Novija arheološka istraživanja na lokalitetu Kupinovic u blizini Dola⁶ dopuštaju nam da iznesemo neke pretpostavke o poljoprivredi u kasnoj antici (4/5. st.). Ovaj rimski gospodarski kompleks, koji ima svoj predživot i u grčko doba,⁷ te

⁶ Arheološka istraživanja vodi arheologinja Andrea Devlahović, i ovdje joj zahvaljujemo što je dopustila da neke od njenih još neobjavljenih zaključaka koristimo u ovom radu.

⁷ Nalaz nadgrobnog natpisa s imenom Grka Komona Filoksenidova, *Projekt Jadranski otoci: Veze, trgovina i kolonizacija 6000 pr. K. - 600 god. Svezak 1: Arheološka baština otoka Hvara, Hrvatska*, BAR S660, Oxford, 1997., 130.

svoju raniju rimsku fazu,⁸ u kasnoj antici je veliko postrojenje za preradu maslina. U iskopanom dijelu kompleksa, koji je samo manji dio arheološkog lokaliteta, dva su tijeska za masline i čak pet velikih rezervoara s hidrauličnom žbukom u kojima se odlagalo ulje ili čuvale masline koje su čekale preradu. Ova kasnoantička uljara govori nam o velikim količinama maslina, koje se u to vrijeme uzgajaju u polju.

Kao zaključak ovdje iznesenih podataka, možemo s velikom sigurnošću reći da su dominantne poljoprivredne kulture u antici bile maslina i vinova loza, i da su te dvije kulture imale dominantan pečat u krajoliku Starogradske polje. O žitu i svim drugim kulturama koje su se uzgajale u polju možemo zaključivati samo posredno, poznavajući način života u antici. A on je uključivao uzgoj raznih žitarica, kupusnjača i sočivica koje su bile temelj svakodnevne prehrane, kao i životinja, nekih za hranu (koze, ovce, kokoši), a drugih za pomoć u ljudskom radu (magarci, volovi). Gospodarska imanja u polju morala su imati uz stambeni dio i skladišni, te štale za životinje.

Šume bora i hrasta vjerojatno su okruživale polje sa sjevera i juga.

Od srednjeg vijeka do danas

O kraju antičkog svijeta i dolasku Slavena na otok u 7/8. st. ne možemo ništa pouzdano reći. Jedini pisani izvor za razdoblje ranog srednjeg vijeka je, puno puta citirani, izvod iz djela *O upravljanju carstvom* bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta iz 10. stoljeća: *Susjedi su Paganiji 4 otoka: Mljet, Korčula, Brač i Hvar, vrlo lijepa i plodna, ali s pustim gradovima i množinom močvara. Žitelji njihovi drže i blago i žive od njega.*⁹ Car ovo piše u Konstantinopolisu temeljem prikupljenih podataka i izvještaja (nevjerojatno bi bilo da je posjetio otok). Ako se upustimo u gradnju slike prostora Starogradske polje na osnovu ove dvije rečenice, onda bi situacija bila otprilike ovakva: ruševna i prazna (da li *pusta* znači potpuno ispražnjena ili s vrlo malim brojem stanovnika?) antička Farija (Stari Grad) na zapadu polje, okružena močvarom koju stvara potok što iz Dola teče do starogradske uvale, začeci nekakvih naselja na mjestu današnjih Dola i Vrbanja, močvarni krajolik na dnu uvale Vrboske na istoku polje, bez naselja, močvara oko lokve Dračevica i istočnije u području Blaca? Stoka (ovce, koze?) koja pase na neobrađenim zemljama u polju i prolazi zapuštenim antičkim putovima. Šuma koja polako osvaja polje.

U kasnom srednjem vijeku, dakle samo 3 stoljeća kasnije, slika se potpuno mijenja i već je dosta pouzdana. Hvarski statut redigiran 1331. godine, a u kojemu je zabilježeno stanje s kraja 13. i početka 14. st., pruža nam relativno jasnu sliku prostora Starogradske polje.

Ovaj najvažniji dokument, pravni akt srednjovjekovne otočne zajednice, vrlo je precizan i detaljan kada opisuje granice i komunalne (općinske, javne) putove Polje sv. Stjepana (*Campus Sancti Stephani*) i Polje Vrbanja (*Campus Varbagni*), kako je

⁸ Isto, 129.

⁹ Constantin VII Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, 30.

u to doba administrativno podijeljeno Starogradsko polje (*Confines campi Sancti Stephani* i *Confines de Varbagno*). Iz Statuta se može očitati da je ovo najvažniji prostor Komune, kojim prolaze najvažniji komunalni putovi, od kojih su mnogi antički (*via vetus, via antiqua*). U Statutu su odredbe o davanju u zakup zemalja za sijanje žita i uzgoj vinograda, zatim odredbe o radu komunalnih poljara, odredbe o prodaji vina i žita, i one, zajedno s opisima granica i putova, pružaju pouzdanu sliku krajolika Starogradskog polja na početku 14. stoljeća.

U Knjizi četvrtoj Hvarskog Statuta govori se o uvjetima za davanje zemlje u zakup:

DAVANJE NADRAŽBI KOMUNALNOG ŽITAS PODRUČJA SV. STJEPANA¹⁰

Navode se odredbe za godišnji zakup komunalnih zemalja za uzgoj žita, praveći razliku u visini zakupa zemalja gdje se ore (na jednom mjestu se spominju volovi za oranje), a gdje kopa motikom (četvrti dio pripada općini gdje se ore, peti gdje se kopa, a osmi na Šćedru bez obzira na način obrade), kao i područja koja se daju u zakup za sijanje žita (i druga u Hvarskoj komuni osim područja Sv. Stjepana): područje Sv. Pelegrina, područje Brda i Plaže, područje Pitovskog polja, područje Plama, područje otoka Visa, otok Šćedro, područje Bola i Murvice na Braču, kao i otočić Sv. Klement i drugi manji hvarski i viški otočići.¹¹

DAVANJE NA DRAŽBI KOMUNALNOG VINA S POLJA SV. STJEPANA, VRBANJA I PITAVA¹²

Za zakup se plaća četvrti dio vina ili mošta, a uz područje polja u zakup se daje i područje otoka Visa, otok Sv. Klement, Bol na Braču i otok Budihovac blizu Visa. O tome što obuhvaća područje danas znano kao Starogradsko polje:

GRANICE (POLJA) SV. STJEPANA I VRBANJA¹³

Granice polja opisuju se od izvora zvanog Vrba u Starome Gradu pa prema sjeveru koristeći istaknute točke u prostoru (velike gomile, suhozidine, stari zidovi, crkvice, lokve), putove i pojedine zemlje, vinograde i maslinike koji se uvijek navode s imenom vlasnika. Opis granica završava opet kod izvora Vrba, opisujući velik krug. Možemo reći da je ovo opis rubova današnjeg zapadnog dijela Starogradskog polja (istočna granica je nejasna, je li današnja cesta Vrbanj-Basina, ili još istočnije). Navodi se **5 zemalja (terra)**, **18 vinograda (vinea)** (od kojih 2 možemo i danas locirati jer se navode po toponimu, a ne po vlasniku: Carevo polje/Carevac i Koklartov Dolac /Kotlorovac ispod Dola?) i **1 maslinik (olivaria)** (koji je također moguće otprilike locirati, jer se nalazi prije dva vinograda i zemlje u području Delja Njiva /danas Duge Njive/, dakle sjeveroistočno od Staroga Grada, na obroncima Velog Starča).

---

¹⁰ *Hvarski statut*, Književni krug, Split, 1991., 141.

¹¹ Isto, 144.

¹² Isto, 141./142.

¹³ Isto, 150.

O putovima kroz Starogradsko polje govori se u dvije glave Statuta:

NAVODE SE PUTOVI HVARSKJE KOMUNE¹⁴

U ovom dijelu opisuju se komunalni putovi koji uzdužno presijecaju Starogradsko polje. Pet ih je, od kojih prvi, drugi i četvrti počinju od Starog Grada (izvora zvanog Vrba), treći iz Dola (Čikaldol, od crkve Sv. Barbare, danas Dol Sv. Ane), a peti od brda Veli Starač sjeveroistočno od Starog Grada. Ovdje se najčešće za opis pravca puta koriste imena vlasnika zemalja ili vinograda. Spominju se **83 zemlje, 23 vinograda i nijedan maslinik**. Za jedan vinograd govori se da je **novozasađen**.

O PUTOVIMA ŠTO PRESIJECAJU SPOMENUTO POLJE POPRIJEKO¹⁵

Ovdje se opisuju putovi koji poprijeko presijecaju polje i njih je sedam. Prvi počinje od puta za Rudinu prema jugu, drugi od Dola (Veli Dol, od crkve Sv. Petra, danas Dol Sv. Marije), treći od zaseoka Vir (danas Dol Sv. Marije?), četvrti od zaseoka Čikaldol (danas Dol Sv. Ane), peti od brda zvanog Bardo (Hum između Dola i Vrbanja?), šesti od Vrbanja, sedmi također iz Vrbanja. Opet se za opis pravca koriste imena vlasnika zemalja i vinograda. Spominje se **28 zemalja, 18 vinograda** (od kojih se za jednog govori da je novozasađen, a jedan se opisuje „mnogih vinograda Deša Kotelce“), te **nijedan maslinik**.

U zakletvi poljara navode se poljoprivredne kulture koje se tada sade:

Glava XII. ZAKLETVA POLJARA ILI ČUVARA HVARSKIH POLJA¹⁶

*...otići na procjenu štete što bude počinjena na kojoj **obrađenoj zemlji u poljima, vinogradima i vrtovima (laborerio camporum, vinearum et hortorum)**...*

*I ovako moram procijenjivati i dati da se vrši isplata kao što slijedi: za svaki star **žita** deset malih solida, za svaki star **ječma i prosa** pet malih solida, za svaki star **sočiva, raži i miješanog žita** šest malih solida, za svaki star **zobi, krupnika (pira) i maslina** jedan groš, za svaku **kacu mošta** deset malih solida. U pogledu pak šteta počinjenih na nasadenim **vinogradima** od godine dana, za svaku oštećenu **lozu** šest malih denara, s tim da se šteta ili procjena tih novoobrađenih zemalja računa počevši od mjeseca ožujka, pa sve do mjeseca rujna.*

Ako zbrojimo tipove poljoprivrednih površina koji se spominju u opisivanju granica i putova Starogradskog polja onda vidimo da je u polju **116 zemalja** (danas bi ih zvali vjerojatno oranicama), **59 vinograda** i samo **1 maslinik** (koji se nalazi na sjeveroistočnom rubu polja). Dakle, **pejzaž polja je mozaik oranica i vinograda**. Dok se u opisu Pitovskog polja spominje smokva i smokovik, a u opisu granica Plama toponim Vele Česvine (česmina = primorski hrast), dakle visoka stabla kao izraziti reperi u prostoru, uočljivo je da se nigdje uz Starogradsko polje oni ne navode. Možemo li iz toga zaključiti da u polju nema maslinika, niti većih stabala? Po tome bi ono bilo pejzažno slično slici koja se zadržala sve do 50ih godina 20. stoljeća -

---

¹⁴ Isto, 153.156.

¹⁵ Isto, 156-158.

¹⁶ Isto, 97-98.

ravnica s oranicama i vinogradima, bez izrazitih vertikalala koje u polju naglašavaju pojedina stabla, s maslinicima na rubnim područjima polja.

Što se na tim brojnim zemljama/oranicama moglo sijati? Ako se oslonimo na zakletvu poljara u XII. glavi Hvarskog statuta, u kojoj se određuje kako će poljari procjenjivati štetu *što bude počinjena na kojoj obrađenoj zemlji u poljima, vinogradima i vrtovima*, te visina naknade za počinje štetu na nasadima, onda bi mogli reći da se na njima sije **žito - ječam, proso, raž, zob, pir i sočivice**. Dok se u Statutu u mnoštvu članaka govori o postupanju sa žitom i vinom,¹⁷ uočljivo je da se **nigdje ne spominje ulje**, a masline se spominju samo u gore opisanim glavama. Znači li to da se masline uzgajaju u beznačajnom broju i da se maslinovo ulje koristi jedino za osobne potrebe? Točnost ove pretpostavke potvrdit će nam izvještaj mletačkog sindika (neka vrsta inspektora) Zan Battiste Giustiniana iz 1553. godine. Navodimo dijelove o Hvaru, u kojima govori o gospodarstvu otoka:

*Najvažnija su roba srdele, od kojih se zaradi 14.000 dukata, te se šalju kako na istok tako na zapad; od ulja, žita, sira, mesa, kruha i soli, bačava i raznog posuđa dobivaju više od 6.000 dukata godišnje. Za izradu bačava drvo se doprema u potpunosti iz Rijeke, mjesta u Hrvatskoj, a tim su se bačvama i srdelama obogatili pučani. Žito, riža, ulje dolaze iz Puglie, meso iz Zagorja. Zatim vina, koja se prodaju uz druga pića po čitavom otoku, prelaze 15.000 dukata godišnje. Trguje se još i drugim stvarima, koje koriste čitavoj zemlji, a najviše vunom i suknom, što je roba za žene.*¹⁸

*Na cijelom otoku ne uspijevaju žitarice niti da se preživi pola mjeseca godišnje. Vina ima u golemim količinama, jer osim vina s Visa ovaj otok još dobiva više od 80.000 kvarti vina godišnje, od čega se dobiva glavni dio hvarskog prihoda. Od smokava je trebala biti višestruka korist, ali, nakon što su se sasušile, ostali su bez tog prihoda. Istina je da se počinju obnavljati i da već donose ploda.*¹⁹

Opisujući Stari Grad opisuje i njegovo polje: *...jer se to mjesto, koje se sada zove Stari Grad..., nalazi u prekrasnoj ravnici i na najugodnijem, najplodnijem i najpoželjnijem mjestu na čitavom otoku.*²⁰

¹⁷ Glava XI. O prodaji tuđeg vina; Glava XII. O poklanjanju vjere krčmarima; Glava XIII. O onima koji ne isplate mošt; Glava XXI. O obrađivačima vinograda ili vrtova; Glava XXII. O kažnjavanju onoga tko bi trgao grožđe ili kosio žito bez dopuštenja vlasnika; Glava XXIII. O kažnjavanju onoga tko bi trgao grožđe s komunalne zemlje; Glava XXIV. O razredbi obrađivača za slučaj smrti; Glava XXXXII. O kažnjavanju onoga tko uvozi strano vino; GL. VIII. O kažnjavanju onoga tko izvozi žito s Hvara i njegova distrikta; GL. XIX. O onima koji dovoze žito u grad Hvar; GL. XXIII. O berbi grožđa; GL. XXXVIII. O štetama nanesenim u žitu; GL. XLIII. O zabrani uvoza stranog vina u grad; GL. XLIV. O zabrani prijevoza stranog žita osim u grad; GL. LII. O daći tridesetine.

¹⁸ Zan Battista Giustinian je u društvu drugog izabranog sindika Antonija Dieda tijekom sedam mjeseci, od proljeća do jeseni 1553. godine, obišao čitavu mletačku Istru, Dalmaciju i mletačku „Albaniju“, i o svojoj inspekciji izvjestio Senat u Veneciji. Ovaj je putopis jedan od najznačajnijih historiografskih dokumenata za opis stanja u Dalmaciji sredinom 16. st. - Ljerka Šimunković, *Dalmacija godine gospodnje 1553., Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine, Zapisao Zan Battista Giustinian*, Dante Alighieri Split, Split, 2011., 66.

¹⁹ Isto, 67. Smokve kao i mnoge masline bile su se sasušile od velike studeni, koja je bila godinu ili dvije prije njegova obilaska Dalmacije, jer o tome izvješćuje u gotovo svim dalmatinskim komunama.

²⁰ Isto, 61.

Ako usporedimo njegov izvještaj s brojnim drugim pisanim izvorima za 15. i 16. stoljeće na Hvaru, od kojih navodimo samo neke,²¹ onda ćemo dobiti jasnu sliku prostora otoka i Starogradske polje.

O velikoj količini vina koje proizvodi otok govori i hvarski dominikanac Vinko Pribojević u govoru održanom 1525. god. pred uglednicima Hvarske komune.²² Opisujući zapadni dio otoka (istočno od područja Plama) Pribojević navodi:

*U ostalom dijelu otoka izmjenjuju se polja sa sjenovitim brdima, koja obilno pružaju mnoge ljudima potrebne proizvode, naime vino, ulje i smokve, pa šafran i med i ostale plodine osim žita. Ta su brda naseljena velikim brojem stanovnika, koji su obdareni i tjelesnom snagom i živahnim duhom, i, uz to su zbog neke naročite prirodene vrline trezveni, pa izbjegavaju pretjerano uživanje vina. Premda je naime kod Hvarana veliko obilje izvrsnog vina (doista ne popiju sami ni deseti dio svog vina), ipak smatraju velikim nedjelom, čak zločinom piti vino neublaženo vodom.*²³

Onda se u opisu koncentrira na samo Starogradske polje:

*Otprilike po sredini ovog našeg otoka pruža se prema sjeveru polje s opsegom od 140 stadija, osobito brižno obrađeno, najbolje na čitavom otoku. Okružuje ga 11 sela,... Što bi tek bilo, da su svi proizvodi tog polja njihovi? Veći naime dio ondje sabranih plodova (jer je gotovo čitavo to polje vaše, a oni su samo težaci) prenosi se u ovaj grad, u kojem živimo.*²⁴

Pribojević drži svoj govor na latinskom jeziku, dakle obraća se obrazovanom i privilegiranom dijelu stanovništva Hvarske komune. Pretpostavljamo da su to plemići, članovi Velikog vijeća i više svećenstvo. Oni su vlasnici većine zemalja u Starogradske polju (jer je gotovo čitavo to polje vaše, a oni su samo težaci). Ali jedan novotkriveni dokument o diobi imanja između pučanina Matija Ivanića, vođe Hvarskog pučkog ustanka (1510.-1514.), i njegovog brata Nikole, iz 1518. godine, daje sasvim drugačiju sliku i potvrđuje opažanja Giustiniana o bogatstvu pučana.²⁵

²¹ Hodočasnici XV. stoljeća ističu mogućnost kupovine dobrog otočkog vina u luci grada Hvara. Ljudi s ovog otoka prodaju svoje vino. - 1472. Nepoznati njemački hodočasnik, objavio Ludwig Conrady (315). U Hvaru se može kupiti vrlo dobro crno i bijelo vino, pa se hodočasnici često opskrbljuju njime, a i mi zajedno smo ga kupili nekoliko barila.“ - 1479. Njemački hodočasnik Sebald Rieter Mlađi (332) - Krešimir Kužić, Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV. - XVII. st., Književni krug, Split, 2013.

Hanibal Lucić ističe u poslanici splitskom prijatelju i pjesniku Jeronimu Martinčiću da mu je već nekoliko godina nakon završetka Ustanka pučana, 1518. godine, najvažnija briga obnoviti vinograde: *Ter po sva godišća o drugom ne radim / Neg zgibla vinišća popravljam i sadim* (Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 7, Hanibal Lucić: Skladanja izvrsnih pisan razlikih, MH, Zagreb, 1968., 105).

Petar Hektorović u oporuci ostavlja više svojih vinograda Dominikanskom samostanu sv. Petra M. u Starom Gradu, a za dovršetak svojih gradnja na Tvrđalju ostavlja nasljedniku novac koji će steći u prometu kod nekolicine koji će *trgovati vinom što će se naći po mojoj smrti u konobi*.

²² Vinko Pribojević, *O podrijetlu i slavi Slavena*, Golden marketing/Narodne novine, Zagreb, 1997.

²³ Isto, 168-169.

²⁴ Isto, 169.

²⁵ *Možda je bilo 15 kuća pučana s 200 dukata prihoda godišnje, ostali su više siromašni nego bogati. Prava je istina da i plemići i pučani imaju dosta novca od trgovine kojom se bave... Za izradu bačava drvo se doprema u potpunosti iz Rijeke, mjesta u Hrvatskoj, a tim su se bačvama i srdelama obogatili pučani.* Šimunković, *Dalmacija godine gospodnje*, 65-66.

U diobi nepokretnih dobara među braćom dijele se, uz kuće i vrtove u Vrbanju, Vrboskoj i Starom Gradu, 22 vinograda (od kojih je samo 1 uzet u graciju od općine, a za 7 se navode imena težaka koji ih obrađuju), koji su svi (zaključujemo po toponimima) u Starogradskom polju, i samo 1 maslinik, koji je također gracija općine, zatim greblje (zemljišta) ispod Vrbanja u raznim dolcima, te 7 zemalja u Starogradskom polju, od kojih se na jednoj (Nad Lokvu) spominje velika smokva. Smokve se spominju također u vrtovima u Vrboskoj. Skoro svi vinogradi, zemlje i maslinik dijele se po pola među braćom. Ovdje imamo jasnu potvrdu o načinu usitnjavanja parcela diobom.²⁶

Iz svih navedenih podataka možemo zaključiti slijedeće:

Slika Starogradskog polja iz 14. st., u kojemu još uvijek prevladavaju oranice nad vinogradima, mijenja se u 16. st. u korist vinograda. Ekonomija je otoka u 16. st. drugačija. Od 1420. godine otok je u sastavu Mletačke republike, a hvarska luka je postala jedna od najprometnijih luka na Jadranu. Jako je razvijena trgovina, a bogatstvo od trgovine usoljenim srdelama i vinom raspodjeljuje se sada i među pučanima. Vino je izvor najvećih prihoda komune, pa se čini logičnim da zarađeni novac od trgovine i pučani ulažu u zemlju, kao najsigurniji način čuvanja kapitala. Primjer Matija Ivanića i njegovog brata pokazuje kolika je veličina kapitala u rukama pučana.²⁷ Vlasnici vinograda su najčešće plemići, koji osim nasljeđene zemlje uzimaju i komunalnu zemlju u *graciju* (svojevrсни zakup, kojim se zakupoprimalac obvezuje privesti zemlju nekoj višegodišnjoj kulturi, najčešće je to vinograd, a onda on sklapa kolonatski ugovor s težacima koji će je obrađivati). Ali primjer Matija Ivanića pokazuje da i neki pučani uzimaju zemlju u *graciju* i da imaju svoje težake.

Starogradsko polje je u 16. st. veliko vinogradarsko područje. Masline su rijetke i nalaze se i dalje na rubovima polja. Oranica je malo. Žito i ulje se uvoze iz Puglie. Proces usitnjavanja parcela, dakle stvaranja novih kamenih struktura - gomila kao međa - već je dobro odmakao.

Mogli bismo reći da se ova situacija bitno ne mijenja do 20. stoljeća. Austrijski katastar iz 1834. godine, koji donosi podatke o korištenju zemljištem, pokazuje slično stanje u polju. Iz njega bi se mogla generirati točna slika polja u 19. stoljeću. Možda se jedino bitno mijenja slika okolnog područja oko polja. Visoka cijena vina u drugoj polovici 19. st., te povećanje broja stanovnika na otoku,²⁸ potiče krčenje padina brda

---

²⁶ Dioba nepokretnih dobara između pokojnoga gospodina Nikole Ivanića i pokojnoga gospodina Matija, njegova brata, i gospođe Katarine, njegove žene, učinjena 13. listopada 1518., *Izvori o hvarskom pučkom ustanku*, Matica hrvatska, Hvar, 2014., 223-229.

²⁷ Ustanak hvarskih pučana u posljednje se vrijeme, zahvaljujući pronalasku novih dokumenata i novoj ideološkoj matrici koja danas prevladava, promatra kao rana građanska revolucija u kojoj bogatiji pučani, rano građanstvo, traži pravo da sudjeluje u političkom odlučivanju u Komuni.

²⁸ Vidi radove Mladena Domazeta, prije svega: *Suton flote jedrenjaka Staroga Grada*, Difo, Zagreb, 2004. (poglavlje Starogradsko polje, str. 69-72) i *Stari Grad na Hvaru, otočni grad na razmeđu 19. i 20. st.*, Muzej Staroga Grada, Stari Grad, 2011. (poglavlje Prethodno razdoblje Hrvatski narodni preporod - konjunktura vinogradarstva i brodarstva, str. 15-23). O kretanju broju stanovnika otoka, koje je 1900. bilo najbrojnije u cijeloj dugoj otočnoj povijesti (18.097 stanovnika), vidi Ivo Bogdanić, Stanovništvo otoka Hvara, *Hvarski zbornik* 1, Hvar, 1973., 183-203.

Kupinovik, villa rustica, u kasnoj antici pogon za proizvodnju ulja

oko polja i stvaranje velikog broja terasa, na kojima se uzgaja pretežno vinova loza. Povremene ekonomske krize, vezane uz cijenu vina i pojavu novih bolesti vinove loze, donose nove poljoprivredne kulture u ovo područje: buhač krajem 19. st. i lavandu poslije Drugog svjetskog rata. Veliku promjenu u krajoliku stvara i nova gospodarska grana - turizam, na otoku intenzivan od 60ih godina 20. stoljeća. Zbog lakše zarade od turizma, polje se polako napušta, a šuma i šikara ga u nekim dijelovima potpuno osvajaju. Je li to krajolik sličan onom u ranom srednjem vijeku, ali sada nastao iz drugih razloga? Od 80ih godina 20. st. maslina prodire u polje, jer se napuštaju vinogradi i na njihovom mjestu sade maslinici, koji zahtjevaju znatno manje posla i vremena oko obrade. Poticaji koje je za sađenje maslina davala Republika Hrvatska također ubrzavaju ovaj proces. Maslina se tako, nakon kasne antike, nakon više od tisuću godina, ako smo točno rekonstruirali krajolik u davnoj prošlosti, opet vraća u Starogradsko polje.

U Starogradskom polju postojali su i elementi (nazovimo to tako) industrijskog krajolika. Alberto Fortis 1774. piše o Starom Gradu *podno vrlo pitomog polja*. Navodi u blizini **kamenolome**, koje ima Vrbanj, *pločastog mramora u kojem se također nalaze ribe*. Radi se o kamenolomima na brijegu Škudljivac, na sjevernom rubu središnjeg dijela Starogradskog polja. Danas je tu novi veliki plantažni maslinik. Kamenolomi su bili aktivni do 20. st., i stoljećima su bili snažan pejzažni akcent u ovome polju. Nigdje posebno ne opisuje polje, ni njegove plodove, ali zato govori da je na otoku Hvaru *svaki proizvod dobre kakvoće. Tu se dobiva vino, ulje, smokve, bajami, šafran i med u znatnim količinama; ravna mjesta daju i žita, ali u nerazmjeru s brojem stanovnika. Zbog blage klime ovdje se množi aloja, a njezin se konac, po uzoru na Amerikance i Francuze, može*

korisno upotrebljavati u ribolovu. Palme, naranče i rogači ovdje dobro uspijevaju, a trebalo bi poticati i umnožavanje murvi, kao i na svim dalmatinskim otocima i priobalju, gdje im zemljište pruža pogodno tlo. Drvo je još jedna roba kojom Hvarani trguju, ali ga iz godine u godinu ima sve manje, zbog slaba gospodarenja pri sječi šuma i zbog ugarnica koje su se namnožile.²⁹

---

²⁹ Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004., 251-252, 254.

Aldo Čavić

THE FIELD OF STARI GRAD AS A CULTIVATED AGRICULTURAL LANDSCAPE THROUGH HISTORY

Summary

This paper is trying to reconstruct the cultural landscape of the field of Stari Grad throughout history in regard of its vegetation and agriculture. The landscape was changing according to the needs of those who lived in it. To reconstruct it means to find out the changing needs of people there in various historic periods. Its landscape history may be written also as the history of the economic relationships in the area. While to study the Antique landscape we use archaeological facts and palaeobotanic analyses, the reconstruction of medieval and modern times landscape is based on documents from Hvar Statute of 1331 and on various documents and travelogues. The field of Stari Grad had always been planted by characteristic Mediterranean cultures, the Mediterranean triad - vine, olive and wheat. Their proportions had influenced the look of the landscape. Vine grape was dominant in the period of 17th - 20th c., and gave the Stari Grad field that specific aspect of tended plain - „a sea vineyards“. Big changes began in the 1960s, when tourism became dominant economic branch on this island.

